

*Irmina Matonytė**

Europos humanitarinis universitetas

*Reka Varnagy**

Budapešto Korvino universitetas

Demokratinio elitizmo problemos: 2006-ųjų m. Vengrijos įvykių refleksija

Užsitęsiosios politinės krizės Vengrijoje 2006 m. analizė paryškina problemas, susijusias su įvairiapusėmis demokratijos studijomis. Studija parodo, kad inkarų, siejančių mases ir elitą, silpnumas yra labai svarbus veiksnys, nes tokioje aplinkoje tabloidinė spauda užvaldo politiką, sukeldama pažadų spiralę, kuri veda link biudžeto deficito. Išryškėja pačios elito teorijos trūkumai: reikia realistiškiau pasverti politikos, verslo, žiniasklaidos ir kitų elitų įtaką; studijuoti ne politinę lyderystę kaip tokią, o išskirti atskirus lyderystės tipus; atsižvelgti į institucines, struktūrines ir elgesio inovacijas, vykstančias elito lygmenyje; domėtis institucinės įvairovės turtingumu.

Įvadas

Politiniu požiūriu 2006 metai Vengrijoje buvo labai neramūs: viena vertus, pirmą kartą nuo 1989–ųjų m. valdančioji vyriausybė išliko valdžioje po pavasari įvykusių parlamento rinkimų. Šis faktas buvo interpretuojamas kaip politinės konsolidacijos ženklas. Vietiniai ir užsienio apžvalgininkai gyrė Vengrijos politinį stabilumą, lygindami jį su kitomis posocialistinėmis valstybėmis ir ES senbuvėmis. Kita vertus, rudenį Budapešte vyko smurto protestai, nukreipti prieš vyriausybę, po ministro pirmininko Ferenco Gyurcsány'o (skaityti – Djurčiano) vadinamosios „Öszödo kalbos“, kuri buvo pavišinta rugsėjo 16 d. Mieste vyko riaušės, masės telkėsi gatvėse, opozicija susivienijo dėl Gyurcsány'o atsistatydinimo. Iš pirmo žvilgsnio šie įvykiai buvo tiesioginis atsakas į ministro pirmininko prisipažinimą, jog jis, siekdamas pergales rinkimuose, melavo apie valstybės ekonomikos padėtį. Skirtingų veikėjų – visuomenės, partijų ir prezidento – reakcija demokratijos būklės Vengrijoje atžvilgiu parodo daug daugiau.

* *Dr. Irmina Matonytė* – Europos humanitarinio universiteto prorektorė. Adresas: Kražių 25, 01108 Vilnius, tel. 8 5 2639650, el. paštas – irmina.matonyte@ehu.lt

* *Reka Varnagy* – Budapešto Korvino universiteto Politikos mokslų katedros doktorantė. Adresas: Közraktár u. 4–6, 1092 Budapeštas, Vengrija, el. paštas – reka.varnagy@uni-corvinus.hu .

2006 m. Vengrija susidurė su kritine situacija ekonomikoje ir politikoje. 2006 m. sausio mėn. Europos Komisija nepriėmė Vengrijos ekonominės konvergencijos programos, prašydama ją pataisyti iki rugsėjo 1 d. Per rinkimus valstybė pereikvojo biudžetą, o pirmą 2006 m. pusmetį ekonominės sąlygos pablogėjo dar labiau, tad griežtos taupymo programos įvedimas buvo neišvengiamas ir ji buvo įvesta iš karto po rinkimų. Todėl vietoj žadėtų nuolaidų buvo įvesti nauji mokesčiai, ir Briuselis priėmė naująją ekonominės konvergencijos programą. Planuojamas biudžeto deficitas siekė 10,1 % BVP ir nebuvo nustatyta euro įvedimo data¹.

Visuomenėje darėsi labiau nervinga, ir dėl šių neigiamų tendencijų vengrai aršiai sureagavo į nutekėjusią „Öszödo kalbą“, kurioje socialistas ministras pirmininkas prisipažino melavęs apie ekonomikos padėtį. Galima išskirti du protesto pikus: pirmas, kai rugsėjo 17 d. riaušininkai apgulė visuomeninę TV stotį ir sužalojo kelis šimtus policininkų; ir kitas, kai spalio 23 d. policija susirėmė su riaušininkais ir opozicinės konservatorių partijos Fidesz suorganizuotos demonstracijos dalyviais. Ta ištisą naktį trukusi kova tapo nuolatinių politinių diskusijų objektu.

Tolimesni įvykiai igijo ypatingą padėtį dėl pasirinkto laiko, nes 2006 m. spalio 23 d. buvo valstybinė šventė – 50-osios 1956 m. įvykusios antisovietinės revoliucijos metinė. Jubiliejus jau turėjo politinį aspektą, nes suteikė politiniams veikėjams galimybę interpretuoti savo ryšius su komunistine praeitimi ir dabartine valstybės padėtimi. Politinės partijos naudojosi proga išreikšti savo požiūrį į šalies aktualijas.

1. Studijos problematika ir tyrimų būklė

2006 m. Vengrijos politinio gyvenimo apžvalga išryškina daugybę temų, susijusių ne tik su dabartine pokomunistinių regionų raida, bet ir su platesnėmis demokratinės politikos studijomis. Nors ir atsižvelgiame į specifinę aplinkybių, iššūkių ir problemų aibę bei pripažįstame „nacionalinį“ įvykių charakterį, vis dėlto teigiame, kad Vengrijos 2006 m. patirtis nėra išskirtinis istorinis fenomenas. Įvykiai ir ypatingai tai, kaip elitas elgėsi tų įvykių metu, pateikia daug išvalgų, susijusių su elito formavimusi ir demokratijos konsolidacija, ES politika ir populizmu. Šiomis temomis turi būti diskutuojama ne siaurame pokomunistiniame regione, bet demokratijos, politinės lyderystės ir politinių krizių perspektyvoje. Kaip teigia Hayward, „Ar tai pirmiausiai priskiriama pokomunistinio konteksto priežastims kaip daugumoje Rytų Europos šalių, ar demokratijos deficito kamuojamoms politinėms administracinėms ES institucijoms, ar nepaliaujamam ekonominiam nuosmukiui ir <...> dideliame visuomenės nepasitenkinimui sprendimų priėmimu, ar plačiai pasklidusiam

¹ Vengrijos konvergencijos programa 2006–2010, prieiga Vengrijos Finansų ministerijos tinklalapyje www.pm.gov.hu, prisijungta 2007 09 03.

nepasitikėjimui viešaisiais asmenimis priimančiais sprendimus vietos ir nacionalinėje politikoje, ir garsiais verslininkais dėl korupcijos, kurią atskleidė smalsūs žurnalistai ir teisėjai, yra paplitęs įsitikinimas, jog negalima pasitikėti tuo, kad elitas veiks visuomenės interesų labui, ir jis prarado visas viltis kada nors sulaukti visuomenės palaikymo“².

Ankstyvieji pokomunistiniai tyrimai daugiausia dėmesio kreipia į tokias režimo kaitos problemas kaip pereinamasis laikotarpis ir konsolidacija. Perėjimas apibrėžiamas, kaip nedemokratiškų režimų sugriovimas, demokratiškesnių procedūrų ir laisvos rinkos pagrindų kūrimas, o konsolidacija laikoma naujosios demokratijos institucionalizacija ir jos taisyklių bei procedūrų internalizacija. Režimo kaitos tyrimuose elitui suteikiama išskirtinė vieta, kadangi, remiantis Pridhamu, „demokratinis perėjimas suvokiamas kaip <...> situacija, kur pradeda veikti nauja konstitucija ir demokratinės struktūros, o politinis elitas atitinkamai kontroliuoja savo elgesį. Todėl elito konsensusas arba elitų tarpusavio sutarimo formavimosi ženklai yra reikšmingas indikatorius parodantis, jog perėjimas yra užbaigtas“³. Demokratinė konsolidacija vyksta po to, kartu su demokratiškesnių vertybių internalizacija elito lygmenyje: „konsoliduota demokratija – tai politinė situacija, kurioje demokratija tapo vieninteliu žaidimu mieste“⁴. Elite tai reiškia, kad politiniai konfliktai yra sprendžiami, laikantis demokratiškesnių normų, o masių lygmenyje tai reiškia, kad „didžioji dauguma žmonių mano, jog bet kokie tolesni politiniai pokyčiai turi kilti iš demokratiškesnių formulių“⁵. Elito veiksnys taip pat pastebimas, vykdant reformas. Pavyzdžiui, Ekiert, Kubik ir Vachudova⁶ tvirtina: piliečiai turi manyti, kad reformos yra teisėtos, o taip atsitinka, kai elito veiksmai laikomi skaidriais ir atskaitingais; viso to rezultatas – piliečiai jaučiasi legitimų sprendimų priėmimo proceso dalis.

Šioje studijoje, sutelkiant dėmesį į partijas, pokomunistinė konsolidacija pirmiausiai ir labiausiai buvo vertinama pagal šalies partinės sistemos kristalizaciją, mažėjantį rinkėjų lakumą ir švytuoklės principo silpnėjimą. Šioje analizėje Vengrija, su ankstyvais Vestminsterio modelio ženklais politikoje, išsiskyrė kaip ankstyva pokomunistinės konsolidacijos čempionė. Tačiau šie palankūs šalies politikos vertinimai labiau rėmėsi siaura (institucine) politinio įstatymo samprata ir nenumatė socialinių neramumų (krizės) galimybes. Socialinio konteksto (konceptualizuotas pilietinės visuomenės terminais, per

²Hayward J., „The populist challenge to elitist democracy in Europe“ žr.: Hayward J., ed., *Elitism, populism, and European politics*, Oxford: Calderon Press, 1996, p. 10.

³Pridham G. „Comparative reflections on democratization in East-Central Europe: a model of post-communist transformation?“ žr.: Ágh A., Pridham G., eds., *Prospects for democratic consolidation in East-Central Europe*, Manchester and New York: Manchester University Press, 2001, p. 4–5.

⁴Linz J. J., Stepan A., *Problems of democratic transition and consolidation. Southern Europe, South America and post-communist Europe*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996, p. 5.

⁵*Ten pat*, p. 5.

⁶Ekiert G., Kubik J., Vachudova M. A. „Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?“, *East European Politics and Societies*, 2007, 21(1), p. 7–30.

vertybes ir pažiūras ar per bet kurią kitą „socialinę“ prizmę) analizė pateikė nelauktų rezultatų, ir išryškino teorinių bei politinių prognozių netikslumus.

Perspektyvią išsamesnės sociopolitinės analizės prieigą siūlo Morlino, kuris, remdamasis nuodugnia teorine apžvalga ir empiriniais Pietų Europos demokratizacijos aštuntojo ir devintojo dešimtmečio tyrimais, siūlo *inkaro* sąvoką: „Inkaras įtvirtina organizacinius ir struktūrinius elementus, kurie pajėgūs sutelkti ir „pririšti“ daugiau ar mažiau organizuotus žmones visuomenėje“⁷. Inkaras ir inkaro nuleidimo metaforos pabrėžia asimetrinius santykius tarp elito, kuris yra centre, ir žmonių, kurie paprastai yra silpnescio pozicijoje, žvelgiant iš jėgos santykių, turimų žinių, informacijos ir laiko skiriamo politikai pozicijos. Šioje metaforoje institucijos suvokiamos kaip „laivai“, iš kurių inkarai nuleidžiami, o pilietinė visuomenė (čia suvokiama kaip gyventojų visuma su savo pažiūromis ir interesais bei laisva valia organizuota veikla) sudaro „dirvą“, į kurią inkaras nuleidžiamas. Morlino pabrėžia, kad pagal šią perspektyvą stiprūs inkarai (daugiausia partijos, bet taip pat ir prezidentūra, vyriausybė, savivaldybės bei konstitucinis teismas) nėra pilietinės visuomenės ir įvairių interesų atstovų išraiška sprendimų priėmimo procese, bet jie labiau suvoktini kaip institucijos, įgyjančios savitiksles organizacijos, siekiančios save stiprinti arba bent jau išsilaikyti, padėti, todėl inkarai bando plėsti įvairius išsiskverbimo, reguliavimo arba net visuomenės kontroliavimo modelius⁸. Taigi inkarai atsiranda iš elito veiksmų, o jų sunaikinimas gali kilti pasikeitus sąlygoms iš esmės, kurios lėmė inkarų atsiradimą (pvz., politinės mobilizacijos sumažėjimas, charizmatinės lyderystės rutinizacija, pirminio elitų konsensuso sunykimas, pakitęs išorinis spaudimas) arba silpnėjant pačioms inkarinėms institucijoms. Vidinė politinė krizė turi būti suvokiama kaip „kritinės padėties“ ar naujų „pasirinkimo galimybių“ periodas, atsiradęs dėl išorinių ir/arba vidinių priežasčių⁹. Remiantis inkarų požiūriu, galima tvirtinti, kad ankstyvoji pokomunistinė institucijų konsolidacija buvo tik panaši į ankstyvąją „sąstingį“, ir yra būtinas bei neišvengiamas tolimesnis subtilus režimo derinimas ir tikslinimas. Inkarų požiūris skatina tirti pokomunistinę demokratiją ir jos problemas pirmiausia kaip elito sprendimų ir elgesio, rezultata, kuris įsitvirtina (arba ne) supančioje (vietos, nacionalinėje, supranacionalinėje ir internacionalinėje) aplinkoje. Prisitaikymas pirmiausia vyksta per valdančiojo elito ir kitas grupes, sugebančias įgyvendinti savas institucinės sąrangos vizijas, kitąsyk netgi atšaukiant ar pakeičiant taisykles taip, kad jos geriau atitiktų šių grupių vertybes, interesus ir tikslus¹⁰.

Pokomunistinės demokratijos atveju, šalia legitimacijos kaip būtinos sąlygos, tyrinėtojai pabrėžia Europos Sąjungos kaip konsolidacijos nešėjos veiksnį. Pavyzdžiui, Ekiert, Kubik ir Vachudova tvirtina, kad ES svertai pokomunisti-

⁷ Morlino L., „Anchors and Democratic Change“, *Comparative Political Studies*, 2005, 38(7), p. 745.

⁸ *Ten pat*, p. 746.

⁹ *Ten pat*, p. 763.

¹⁰ Morlino L., „Constitutions and „Good Democracy“ žr.: Dobry M., ed., *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Sciences*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Press, 2000, p. 150.

nėje Europoje nuolat kreipė vidaus politinį balansą liberaliosios demokratijos link. Šie autoriai įvardija keturis pagrindinius mechanizmus, kuriais ES ir kiti Vakarų veikėjai veikė vidinę pokomunistinio regiono politiką: a) skatino piliečių, siekiančių integracijos į Vakarų, demokratines nuostatas; b) formavo politinio elito preferencijas (vyriausybėje ir opozicijoje); c) kreipė vidinį jėgų balansą link demokratiškų politikų; ir d) skatino geresnę demokratinį valdymą per viešojo administravimo reformos iniciatyvas¹¹. Keturios išvardytos pozicijos sudaro ES demokratinio sąlygojimo (ang. *democratic conditionality*), esmę. Tad demokratiškumas, regis, priklauso nuo to, kaip sėkmingai atskirose šalyse vyko pokyčiai keturiuose išvardytose srityse. Pastebima, kad pokomunistinių šalių piliečiai iš tiesų palankiai žiūri į demokratiją, politinę konkurenciją ir siekia priklausyti sprendimų priėmimo procesui; tuo tarpu korupcijos ir fasadinio atstovavimo problemos yra opios.

Ilonszki ir Lengyel¹² tvirtina, kad pagal koncepciją vėlyvųjų pokomunizmo ir ankstyvųjų ES narystės metų įvykiai Centrinėje Europoje gali būti susiję su demokratinio elito problemomis. Demokratinio elito pagrindiniai teiginiai remiasi Schumpeterio idėja, jog elitas konkuruoja, siekdamas rinkėjų paramos, ir tai rinkėjams suteikia teisę kontroliuoti elitą, kuris tampa atsakingu. Iš tiesų visa pokomunistinės transformacijos samprata remiasi demokratinio „elitizmo“ prielaidomis, kurios teigia, kad „elito grupės konkuruoja tarpusavyje, kad jos yra struktūriškai susijusios ir konsensuą pasiekia pagal garbingo (ang. *fair-play*) žaidimo (demokratinės) taisykles. Elito konsensuso trūkumas kenkia režimo stabilumui ir atsispindi trapiose masių – elito jungtyse. Šiuo požiūriu, demokratinio elito laukia sunkumai, jeigu ir kai svarbios elito grupės pradės matyti kitas grupes kaip nepriimančias demokratinį principų kaip bendro vardiklio ir nuvils rinkėjus, visuomeninius tikslus laikydamos prieštaraujančiais savo asmeniniams ar šalininkų konkretiems siauriems interesams“¹³. Vis dėlto, kaip pabrėžia Morlino¹⁴, paprastai inkarai tampa savitiksliais ir siekia išsitvirtinti ar bent jau išsilaikyti. Tad inkarų įtvirtinimo ir išlaisvinimo darbai vyksta visomis kryptimis: „kitos“ grupės (partijos, subelitai, interesų organizacijos) turi panašų (smerkiantį) požiūrį į savo konkurentus. Todėl pokomunistinė arba bet kuri kita komunikacinė demokratija, kai nėra elito sutarimo, lengvai susidraugauja su populizmu: antagonistinės elito grupės siekia gauti masių paramą, o ne išiteisinti per demokratijos institucijas, ir pirmiausiai padidina masių dalyvavimo politikoje reikšmę, prisideda prie viešojo diskurso dinamikos ir mėgaujasi kraštutine žodžio laisve (daugiausiai praktikuojamas demagogiškas „įtikinantis“ monologas, o ne argumentais paremtas dialogas).

Tyrinėtojai siūlo du požiūrius į konkuruojančių elito grupių gebėjimą sutelkti žmones ir naudotis masių parama. Pirmasis remiasi politine teorija ir

¹¹ Ekiert, *ten pat*, p. 23.

¹² Ilonszki G., Lengyel G. *Simulated democracy? Democratic elitism under challenge: lessons from the Hungarian case*, nepublikuotas rankraštis, Budapeštas, 2007.

¹³ *Ten pat*, p. 2.

¹⁴ Morlino, *ten pat*, p. 745.

kritikuoja Schumpeterio visuomenės „dalyvavimo“ sąvoką renkant politinius atstovus ir laiko ją teoriškai nepagrįsta ir neveikiančia gerai funkcionuojančiose demokratijose. Teigiama, kad konkuruojančio elito ir dalyvaujančios visuomenės idealas yra per daug abstraktus ir iš principo nieko nepasako apie tikrąjį piliečių įgalinimą, o tik dar labiau patvirtina visaapimančią elitų valdžią. Populizmas tokiu būdu derinasi prie latentinio demokratinės kultūros poreikio tiesiogiai dalyvauti. Kadangi populistai pasisako už daugumos teises ir siekia, kad jos nebūtų ignoruojamos (kaip paprastai atsitinka), populizmas iš esmės yra suderinamas su demokratija¹⁵. Populistinė atstovaujamosios demokratijos kritika yra neįveikiama, ir ji skatina nuolat atnaujinti žmonių įtraukimą į valdymo sampratą struktūras ir praktikas, nepaisant neefektyvių pasiekimų. Populistinės partijos atveria naują politinio veiksmo kryptį, kurią galima pavadinti „plebiscitine politinių partijų transformacija“¹⁶.

Kitą plintančio populizmo paaiškinimą siūlo komunikacijos tyrinėtojai, kurie pabrėžia, kad naujų politinės komunikacijos būdų atsiradimas siūlo beprecedentę „ekstravertiškos“ politikos galimybę: partijos ir politikai gali sąmoningai depolitizuoti rinkėjus, sąmoningai pasirinkdami personalizacijos ir simbolių veiksmų strategiją, paversdami liaudį centrine figūra savo retorikoje¹⁷. Personalizacijos procesas sureikšmina pagrindinį veikėją (kovotoją), kuris atsiduria dėmesio centre, ir tokiu būdu sukuriama lyderio sutelktos politikos interpretacija¹⁸. Kaip „inkaro“ įtvirtinimas ir išlaisvinimas, taip ir populizmas, nėra politinio elito išradimas, bet universali šiuolaikinių informacijos priemonių tendencija, kai orientuojamasi į privatumą, banalumą ir masiškumą, jau ir taip dominuojantį televizijoje, rodant eilinių žmonių problemas, siekiant nesėkmes, bei pagilinti struktūrinius panašumus su populizmu ir jo reikalavimu kalbėti tiesiogiai už ir apie kiekvieną¹⁹. Populizmas dėl jo bendrumo ir neapibrėžtumo (kreipiasi į žmones kaip homogenišką subjektą, skelbia tiesioginių ryšių tarp žmonių ir populistinių veikėjų) turi specifinį politinį stilių, tapatų elementariai politinės kampanijos technikai, būdingai komunikacinėms demokratijoms ar masinių informacijos priemonių visuomenėms²⁰. Visuomenėse, kuriose vyksta didelės reformos, populizmas randa labai derlingą dirvą, kadangi vietoj to, kad kalbėtų apie politikos alternatyvas, populizmas plačiai naudojami egzistuojančiomis ar naujai sukurtomis emocijomis ir sentimentais.

¹⁵ Worsley P., „The Concept of Populism“ žr.: Ionescu G., Gellner E., eds., *Populism. Its Meaning and National Characteristics*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, p. 247.

¹⁶ Decker F. „Populism and Democracy“ žr.: Ocieпка B., ed., *Populism and Media Democracy*, Wrocław University Press, 2005, p. 12.

¹⁷ *Ten pat*, p. 16–17.

¹⁸ Kiss B. „Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelentősége“ (Campaign and tabloidization. The importance of personalization) žr.: Sárközy E., Schleicher D., eds., *Kampánykommunikáció*, Budapest: Akadémiai K., 2003, p. 9–40.

¹⁹ Hipfl B. „Politics of Media Celebrities: The Case of Jurgen Haider“ žr.: Ocieпка B., ed., *Populism and Media Democracy*, Wrocław University Press, p. 56.

²⁰ Mudde C. „In the Name of the Peasantry, the Proletariat and the People: Populisms“, *East European Politics and Societies*, 2000, 15(2), p. 37.

Dažniausiai politinis populizmas remiasi pasipiktinimo ir apmaudo jausmais (taip rodo daugybė kraštutinių dešiniųjų populistinių partijų atvejų), kurie per reformas yra būdingi daugeliui nelaimėlių.

Pripažindamas lemiamą masinės komunikacijos vaidmenį, vedantį prie visuotinio populizmo augimo, Mudde teigia, kad dėl savitos regiono politinės kultūros populizmas vaidina ryškesnį vaidmenį dabartinėje Rytų Europos politikoje negu Vakarų demokratijose²¹. Pokomunistinėse visuomenėse masinio pasipiktinimo komunistiniu režimu ir jo totalitarine politika suintelektualintos formos (kurių ištakos siekia Rusijos *narodnikus*) puikiai dera su kitu leninizmo palikimu – persekiojamos daugumos²² retorika ir pasiekia aukščiausią tašką elito pagrobtos revoliucijos retorikoje.

2. Tyrimo tikslas ir metodologija

Įvairūs atstovavimo aspektai pateikia pagrindus demokratiniam „elitizmui“, ir būtų verta analizuoti, kaip efektyviai visuomenės informavimo priemonių pradės veikti ir į populizmą linkusioje politinėje kultūroje gali būti įgyvendinamas politinės atsakomybės principas, arba kaip elitų atsakomybė prižiūrima tarp rinkimų. Šiame tyrime koncentruojamės į siauresnes su elitais susijusias institucines ir vertybines problemas. Tvirtiname, kad situacija Vengrijoje 2006 m. tik išskėlė į paviršių demokratiškas institucijų nefunkcionalumą, kurių veikė elito sprendimai ir elgesys.

Pirmiausia aptariame elito kontroliuojamą politinį perėjimą, ypatingai išskirdami institucijas, sukurtas per režimo kaitos apskritojo stalo pokalbius. Toliau atskleidžiame trumpalaikio konsensuso pasekmes, ypač akcentuojame mažoritarizmo tendencijas, formavusias partinę sistemą ir jų poveikį masių ir elito santykiams. Parodome, kaip elitas reagavo į šias tendencijas (susiaurino patekimo į elitą galimybes, palaikė konkuruojančioms elito grupėms abipusius naudingus procesus, paliko erdvę atsirasti naujiems lyderių tipams ir įdiegė naujus politinių kovų būdus. Mūsų tikslas yra atskleisti, koku būdu pastarieji dalykai kelia grėsmę konsolidacijos procesui, ypatingai demokratiškas vertybių internalizacijai ir sklaidai elito ir masių lygmenyje, ir kaip jie atveria erdvę populizmui.

Kitas straipsnio tikslas yra išryškinti keletą iššūkių pačiai demokratinėi elitų teorijai. Pritardamos kitiems elito tyrinėtojams²³, tvirtiname, kad dėl dabartinių neramumų Vengrijos atvejis yra iš dalies pats ryškiausias ir neigiamiausias pavyzdys, kuriame elito atsakomybė yra akivaizdi, ir neraminančios šios situacijos pasekmės rodo, kad į demokratinio elitizmo nukrypimus reikia žiūrėti rimtai.

²¹ *Ten pat*, p. 52.

²² *Ten pat*, p. 52.

²³ Žr. Ilonszki G., Lengyel G., *Ten pat*, p. 11.

3. Veiksniai, veikę politinę krizę Vengrijoje 2006 m.

3.1. Pradinis taškas: elito konsensusas ar laikinas kompromisas?

Po komunizmo žlugimo Centrinėje Europoje elito sutarimas dėl pačios svarbiausios demokratijos vertybės (parlamentinio arba pusiau prezidentinio modelio, paremto partijų konkurencija), teisinės valstybės normų (pagarba privačiai nuosavybei ir laisvai rinkai) bei į Vakarų orientuotos užsienio politikos buvo sudėtinės sisteminių permainų dalys. Šie politiniai prioritetai ir vertybės (demokratinės institucijos ir pilietinės teisės) išliko ir vėlesnių derybų dėl stojimo į ES ašimi.

Pokomunistinės politinės reformos išryškino elito konsensuso pagrindu paremtas tendencijas. Reformų negrįžtamumas ir naujų režimų stabilumas buvo didžiausias pagrindinių politinių veikėjų ir jų užsienio patarėjų rūpestis. Tai atsispindi ir kai kuriuose konstituciniuose straipsniuose, tokiuose kaip didesnės ministro pirmininko galios, kai ministras pirmininkas dominuoja parlamento atžvilgiu, tik jis yra atsakingas prieš parlamentą ir tik jis gali keisti ministrus be parlamento palaikymo. Atsvarų sistema tarp vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios yra beprasmė, nes vyriausybė vykdo savo politiką per paprastą daugumą parlamente. Tokios parlamentinės respublikos prezidentas negali iš tikrųjų atsverti vykdomosios valdžios ir išlaikyti pusiausvyros, nes jo funkcijos daugiausiai yra tik ceremoninės. Tačiau buvo sukurta ir tam tikrų priemonių, kad vykdomoji valdžia nedominuotų prieš įstatymų leidžiamąją valdžią, pvz., Vengrijoje buvo priimti „konstituciniai aktai“ (iš viso 36), kurie reikalauja visiškos daugumos parlamente pritarimo, norint pakeisti esamą normą, o daugelyje pokomunistinio regiono šalių buvo įsteigta Valstybės kontrolieriaus institucija. Pokomunistinės valstybės taip pat patvirtino ir apsauginius reglamentus politinėms mažumoms (ypač valstybėse su reikšmingomis etninėmis grupėmis, tokiose kaip Baltijos šalys, Slovakija, Rumunija). Šios priemonės atspindi fundamentalų reformų elito įsitikinimą, kad konfliktų, įtampų ir alternatyvų neįmanoma paprastai sureguliuoti, ir netikėjimą, kad iš principo konfliktai yra varomoji demokratijos jėga.

Po pradinio perėjimo periodo antroje 1990–ųjų metų pusėje elito konsensusas pradėjo silpnėti, patirdamas naujų iššūkių. Ankstyvas pokomunistinis politinis projektas, paremtas elito susitarimais, taip branginamas teorinėje analizėje, pradėjo atrodyti ne kaip fundamentalus elito konsensusas, bet labiau kaip laikinas kompromisas. Kaip rašo Dobry, pati pradinio elito konsensuso idėja buvo gana naivi, ir per laiką jos naivumas tik dar labiau išryškėjo: „Pasiektas pradinio susitarimo, ar geriau sakyti, „kombinacijos“, variantas nereikalauja iš strateginių kintančios visuomenės elitų pasiekti kokį nors konsensusą dėl vertybių, ir ypač, dėl demokratinų vertybių. Elitų tarpusavio parama ir *kolizijų* stabilumas gali būti pagrįstas visai kitais dalykais, ir pirmiausia – tikėtina

heterogeniškų interesų konvergencija“²⁴. Elito konsensuso pagrindais buvo suabejota ir Vengrijoje²⁵.

Pirmiausia tada, kai kurie veikėjai iš pradinio konsensuso periodo buvo pakeisti arba smarkiai transformavosi: Vengrijoje 1989–1990 m. tai buvo pokomunistų (socialistų) partija ir didžiulė MDF organizacija, kurią suformavo nacionalistinė opozicija per pirmuosius apskritojo stalo debatus. Liberali demokratinė opozicija nepasirašė sutarties, nors vėliau dėl esamo pakto sutiko. 1994 m. po MDF susilpnėjimo ir iširimo *de facto* bei pirmosios socialistų liberalų koalicijos vyriausybės suformavimo, Fidesz partija tapo naująja konservatyvia opozicija, kurios stilius buvo gana bekompromisinis ir mažai orientuotas į konsensuą. Antra, pasikeitė problemos – jau nebeužteko demokratiškas ir ągyvendinimo programos, ir turėjo būti išspręstos konkrečios ekonomikos bei socialinės politikos problemos. Vidutinio spektro ir mikro politikos sprendimai turėjo būti priimti, įtraukiant platesnį interesų grupių ratą. Trečia, konfliktiškas elito veiklos stilius ir elgesys, kuris atsirado dėl pasitikėjimo savimi trūkumo abejose pusėse, buvo toliau stimuliuojamas iš socialinės politinės aplinkos, kur simbolinis atstovavimas reiškė daugiau negu realūs politiniai sprendimai ir politinė atsakomybė²⁶. Tokiomis aplinkybėmis ankstyvojo laikotarpio inkarų atpalaidavimas pasirodė esąs ne tik galimas, bet ir neišvengiamas.

3.2. Daugiapartinė sistema ir elito koncentracija

Dauguma pokomunistinio perėjimo veikėjų perspektyvoje numatė konsensuso pagrindu paremtą demokratiją, mažoritarinės tendencijos greitai įgavo pagreitį. Vengrijoje stiprios partijos atsirado labai anksti; 2007–aisiais metais parlamente esančios partijos dalyvavo jau pirmuose 1990 m. demokratinuose rinkimuose. Fragmentuota režimo kaitos partinė sistema greitai nyko ir didėjo partinės sistemos koncentracija. Pasak Toka, dvipoliškumo tendencija susijusi su trimis dalykais: instituciniu kontekstu ir mažoritarinėmis balsavimo sistemos tendencijomis; silpnomis politinėmis takoskyromis (ang. *cleavages*), kurios neatspindi iš esmės labai didelės visuomenės diferenciacijos; ir partijų rinkiminėmis strategijomis²⁷. Vengrijoje politinė poliarizacija vystėsi link dvipolio Vestminsterio modelio; išpūdingas partijų skaičius sumažėjo nuo 6,7 1990 metais iki 5,5 – 1994

²⁴ Dobry M., ed., *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Sciences*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Press, 2000, p. 8.

²⁵ Ilonszki G. „Ist die Kontinuität der Elite von Bedeutung?“ žr.: Veen H. J., ed., *Alte Eliten in jungen Demokratien?* Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2004, p. 227–242.

²⁶ Karácsony G. „Árkok és légvárak“ (Ditches and castles in clouds) žr.: Karácsony G., ed., *Parlamentari választás 2006* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznu Alapitvány, 2006, p. 59–103.

²⁷ Tóka G. „A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer“ (The political cleavages, the parties and the institutional system) žr.: Angelusz R., Tardos R., eds., *Törések, hálók, hidak* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapitvány, 2005, p. 247.

m., 4,5 – 1998 m., 2,8 – 2002 m. ir galiausiai 2,7 – 2006 m.²⁸ (Karacsony, 2006:67). Esant tokioms sąlygoms, nors ir buvo suformuotos koalicinės vyriausybės, jose didžioji partija visada užėmė dominuojančią poziciją, o mažosios partijos nebuvo tikrąją pusiausvyrą užtikrinantys vienetai. Centralizacija politinėse institucijose ir organizacijose išplito nuo vietos savivaldybių iki partijų.

Kita centralizuotų partijų vystymosi priežastis susijusi su partijų elitu (jo struktūra, strategijomis ir lyderystės stiliumi). Ilonszki ir Lengyel²⁹ atkreipia dėmesį į tai, kad vystėse valdžios siekiančios (ang. *power seeking*) partijos, kurios nustelbė partijas, siekiančias vykdyti politiką (ang. *policy seeking*). Tai nekelia nuostabos ir nėra išimtimi naujose demokratijose, kur laiko trūkumas ir paviršutiniško elitų sutarimo aplinka nepadedą kurti perspektyvių politinių programų. Partijos Vengrijoje sustiprėjo nepaprastai greitai (lyginant su dauguma kitų Centrinės ir Rytų Europos valstybių). Valdžios siekimo intencijas sustiprino partijoms prieinamų išteklių asimetrija. 10-tojo dešimtmečio pradžioje socialistų partija turėjo aiškų pranašumą, turint omenyje jos organizacinius ir finansinius resursus, formalius ir neformalius tinklus bei politinius igūdžius. *Fidesz*, kad galėtų mesti iššūkį, įsitaisė tuščioje erdvėje, likusioje po MDF judėjimo iširimo, ir telkė politines organizacijas bei rinkėjus dešinėje. Būdamą nauja partija (kuri turėjo vos keletą parlamentarų 1990 m. bei 1994 m.) *Fidesz* naudojo savo lanksčią politinę aplinką, kur nuoseklus įvaizdžio kūrimo strategija gerai apsimokėjo. 1998 m. *Fidesz* jau turėjo aiškią konservatorišką tapatybę, sukonzentruotą apie partijos lyderį Viktorą Orbaną³⁰. Šiuo požiūriu socialistų partijos heterogeniškos subgrupės, seni komunistiniai kadrai ir nuoseklus įvaizdžio nebuvimas tapo trūkumais, paplito valdžios siekimo pažiūros ir jos narių politinis klientelizmas. Vengrijoje vyko politikos personalizacija (būdinga kiekvienai komunikacinei demokratijai). Galiausiai asmeninis socialistų ir konservatorių partijų lyderių priešiškusmas taip išaugo, kad partijų elitai įsisuko į aistringas politinių šūkių kovas, siekdami išryškinti tarpusavio skirtumus ir nė nemėgindami sutarti dėl bendrų (nacionalinių) interesų ar politinių tikslų.

Tuo metu atsiskleidė dar vienas aspektas negaluojančios Vengrijos politikos paveiksle – prasta pilietinės visuomenės būklė. Vengrijos pilietinė visuomenė silpna (lyginant su Lenkija ar Čekija) ir nesudaro jokios atsvaros politinės sistemos dvipoliškumui, kuris įsitvirtino „aukštosios politikos“ institucijose. Toks silpnai organizuotas ir menkas pilietiškumas pasirodė esąs ypatingai pažeidžiamas labai aktyvaus elito ir jo energingo stiliaus fone. Vengrijos pilietinė visuomenė per daugybę neoliberalių reformų metus buvo marginalizuota ir ji, kaip teigia Powell, buvo valstybės naudojama kaip savo socialinės atsakomybės strategijos įgyvendinimas. Tačiau pilietinė visuomenė buvo atmesta kaip galimas sprendimų darymo partneris³¹.

²⁸ Karacsony, *ten pat*, p. 67.

²⁹ Ilonszki G., Lengyel G., *ten pat*, p. 13.

³⁰ Csizmadia E. „Politikai vezetők és politikai környezet“ (Political leaders and political environment) I–II, *Politikatudományi Szemle*, 2007, 16(2), p. 31.

³¹ Powell F. *The Politics of Civil Society. Neoliberalism or Social Left?*, Policy Press, 2007, p. 152.

Po pradinės prieš komunistus mobilizacijos demokratinio perėjimo pradžioje visuomenė nedaug mastė apie politiką, partijos nebuvo populiaros. Pokomunistinių laikų rinkėjai (dauguma jų 10-ojo dešimtmečio viduryje negalėjo savęs priskirti jokiai konkrečiai partijai) galbūt paveldėjo iš socialistinių laikų tam tikras antipartines nuotatas. Per laiką situacija nedaug pasikeitė: pagal Median atliktas apklausas³², Vengrijoje 2007 m. pasitikėjimas politinėmis institucijomis yra mažas (51 balas iš 100). Mažiau politizuotomis institucijomis tokiomis kaip Konstitucinis Teismas ar Respublikos Prezidentas, pasitikima daugiau, o partijomis iš visų institucijų pasitikima mažiausiai. Kaip bebūtų paradoksalu, Vengrijos partijos sugeba pritraukti ir išlaikyti rinkėjus. Priešingai racionalaus rinkėjo teorijos teiginiams, ir kaip yra tikimasi masinių informacijos priemonių apkrautoje viešojoje erdvėje, simboliniai partijų ir politikų gestai bei pasisakymai labiau palenkia į savo pusę negu argumentai apie galimas politikos alternatyvas, vyriausybės programos vykdymas, socioekonominė rinkėjų padėtis ar kiti racionaliai pagrįsti partijų pasirinkimo aiškinimai. Partijos, kurios iš pradžių buvo priverstos naudoti iniciatyvų ir rinkėjams patrauklų politinės komunikacijos stilių, kad sukurtų ir /arba skatintų savo paramos bazę, nėra suinteresuotos atsigręžti į racionalius rinkėjus; ir jos vis tiek gauna jau turimų rėmėjų bei rinkėjų paramą. Nuo 1998 m. partijos koncentravosi į tai, kad stabilizuotų savo elektoratą. Rinkimų rezultatai rodo, kad Vengrijoje joms tai sekėsi. 2006 m. 85 % partijų balsų gavo dvi didelės partijos, lyginant su 46,1 % – 1990 m., 52,7 % – 1994 m., 62,3 % – 1998 m. ir 83,1 % – 2002 m.³³ Rinkėjų lakumo laipsnis 2006 metais sumažėjo iki 9,0 (kai 1994 m. jis siekė 25,8, o 1998 m. – 31,7)³⁴. Tai būtų teigiamas indikatorius analitikui, tyrinėjančiam partinės sistemos konsolidaciją (ir siekiančiam nuspėti rinkimų rezultatus), tačiau mūsų požiūriu, tai kelia nerimą, nes rodo, kad tokia plėšraus elito politika laimi ir konfrontacinis elito stilius rado derlingą dirvą Vengrijos visuomenėje.

Vengrijoje paraleliai vyko partinės sistemos koncentracija ir politikos profesionalizacija, nes naujokų proporcija parlamente buvo maža³⁵ ir mažėjo rinkėjų aktyvumas. Šių įvykių rezultatas buvo politinio elito, motyvuoto, kad nesikeistų *status quo*, užsisklendimas. Be to, Vengrijoje sunku įgyvendinti svarbius konstitucinius pakeitimus, kadangi kai kuriose svarbiose politikos srityse sprendimai gali būti priimti tik pritariant 2/3 balsų, o tai reikalauja bendro dviejų konkuruojančių „stovyklų“ supratimo ir politinės valios. Kalbant apie balsavimo sistemą, vienintelis svarbus pasikeitimas buvo 1994 m. išrinkimo į parlamentą barjero pakėlimas nuo 4 iki 5 %, kai parlamentarai nusprendė labiau

³² Duomenys „Median“ tinklapyje: prieiga internete: www.median.hu.

³³ Karácsony, *ten apt.* p. 66.

³⁴ *Ten pat*, p. 73. Šis skaičius artimiausias Vokietijai (8,7), Švedijai (9,0) ir Belgijai (9,2), mažiausias skaičius Europoje Šveicarijos (6,6), o aukščiausias Italijos (15,1) – neskaitant tų šalių, kurios į demokratizacijos procesą pateko su trečiąja banga. Mainwaring S., Zoco E. „Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition. Electoral Volatility in Old and New Democracies“, *Party Politics*, 2007, 13 (2), p. 157–185.

³⁵ Ilonszki G. „Képviselők Magyarországon I“ (Members of the Parliament in Hungary I). Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2005.

izoliuoti potencialius naujokus. Kitas svarbus institucinis pokytis, paskatintas politinio klientelizmo situacijos siekiančio elito, įvyko, kai 1994 m. partijų įstatymas buvo performuluotas taip, kad taptų imanomas *cumul des mandates* nacionaliniu ir vietos lygmeniu. Tada ši naujovė tarnavo socialistų interesams, kurie siekė grįžti iš politinio geto išlaikyto vietos savivaldoje. Vėliau ir konservatorių partija Fidesz sugebėjo sukurti savo vietos palaikymo bazę. Rezultatas – 2006 m. 60 % parlamentarų turėjo ir vietos politikos patirties. Svarbi *cumul de mandates* problema yra susijusi su partijų finansais. Dabar veikiančios partijų finansavimo taisyklės padeda plisti korupcijai ir kliudo skaidrumui, kaip Juhász teigė: „taisyklės numato tai, kad taisyklių nėra“³⁶. Formaliai partijos turi atsiskaityti apie savo pajamas ir išlaidas Nacionaliniam auditui, bet pastarasis negali efektyviai kontroliuoti partijų finansinių srautų. Partinių kampanijų išlaidos pagal ekspertų vertinimus 10 kartų viršija įstatymiškai leidžiamas sumas, taigi nelieka abejonių, jog ši sritis – nelegalių piniginių sandorių ir korupcijos židiny.

3.3. Lyderystės iššūkis

Kaip ir visose pokomunistinėse Centrinės Europos valstybėse, taip ir Vengrijoje politinis elitas darė poveikį demokratinėms taisyklių formavimo procesui tiek tiesiogiai, tiek ir netiesiogiai. Tuo pat metu socialinę politinę aplinką paveikė stiprių visuomenės informavimo priemonių atsiradimas. Visuomenės informavimo priemonės suteikė naujų galimybių stiprių pagrindinių veikėjų politinėms kovoms. Galingų žiniasklaidos priemonių sąveika, išitvirtinantis politinis dvipoliškumas ir nykstantis elito konsensusas sudarė palankias sąlygas naujam politinės lyderystės tipui atsirasti. Šiuo atveju svarbu atskirti personifikaciją ir personalizaciją kaip dvi atskiras lyderystės strategijas³⁷. Personifikacija atsiranda, kai lyderis įkūnija rinkėjų vertybes ir interesus, o personalizacija – tai lyderio asmenybės viršenybė prieš partiją ir politinį gyvenimą. Abiem atvejais išauga lyderio svarba demokratijoje. Korosényi teigia, kad dabartinė lyderystės demokratija yra nukreipta į politikus: „aktyvūs politikos žaidėjai yra ne rinkėjai, bet politikai, rinkėjai yra neaktyvūs“³⁸. Tokiu atveju personalizacija laimi, nes asmeninis patrauklumas (charizma) ir lyderio gebėjimas įtikinti yra geriausios priemonės pasiekti pergalę politikoje.

Pagal Ilonszki ir Lengyel³⁹ politinės lyderystės teorijos ištakos remiasi transakcinės ir transformacinės lyderystės skirtumais. Burns tvirtino⁴⁰, kad

³⁶ Juhász G. „Kétes kampányforintok. Kampányfinanszírozás, 2006“ (Dubious campaign forints. Campaign-financing, 2006) žr.: Karácsony G. ed., *Parlamenti választás 2006*, Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhatszám Alapítvány, 2006, p. 127.

³⁷ Kiss, *ten pat*.

³⁸ Körösényi A. „Political representation in leader democracy“, *Government and Opposition*, 2005, 40 (3), p. 364.

³⁹ Ilonszki G., Lengyel G., *op. cit.*, p. 9.

⁴⁰ Burns J. *Leadership*, New York: Harper and Row, 1987.

lyderiai yra tiek sąveikos siekiantys (sugeba tartis ir atsižvelgia į rinkėjų valią), tiek pokyčių siekiantys (turi viziją bei sugeba vadovauti ir mobilizuoti). Transformacinės lyderystės samprata dera su Schumpeterio antreprenerystės požiūriu, kuris pabrėžia politinės krypties nustatymo funkciją ir lyderio polinkį į „konstruktyvią destrukciją“. Transformacinės lyderystės tipas iškyla per revoliuciją ir reformą. Tai susiję su ideologiniu, moraliniu arba intelektualiniu lyderio kapitalu ir netgi heroizmu (asmenine drąsa, pasiaukojimu, pasišventimu). O transakcinė lyderystė susijusi su pragmatizmu, gebėjimu tartis, kontroliuoti galimybes, rasti abipusiai naudingus sprendimus, derėtis su daugybe veikėjų⁴¹.

Politikos mediatizaciją sutvirtina transformacinės lyderystės ir transakcinės lyderystės priešprieša, kadangi atviras viešas dėmesys dažnai užkerta kelią kompromisams ir deryboms, nes reikalauja įtikinamai ir tiesiogiai kreiptis į mases. Personalizacija neabejotinai susijusi su transformacine charizmatine lyderyste.

Lyderystės studijos parodė, kad du lyderystės tipai yra tarpusavyje nepriklausomi, ir gali būti situacijų, kai abiejų bruožai, transformacinio ir transakcinio, gali būti panaudoti lygiagrečiai. Mes tvirtiname, kad neseniai įvykusią Vengrijos politinę krizę lėmė tai, kad pagrindiniai lyderiai turėjo per daug charizmos ir transformacinių norų, jų personalijos nusvėrė politinį gyvenimą, ir jie demonstravo per mažai susitarimo siekiančių gestų. Ministras pirmininkas Gyurcsány yra ryškus transformacinio lyderio, atsidavusio reformisto pavyzdys⁴². Jis mėgsta smarkias ir karštas reformų kalbas, įskaitant ir įžymiąją „Oszodo melo kalbą“⁴³. Šią jo reformų aistrą galima kritikuoti taip, kad jis nėra efektyvus reformistas. Ministras pirmininkas nė nebando sujungti transakcinės ir transformacinės politikos, nekreipia dėmesio į žmonių viltis ir lūkesčius. Vis dėlto reformos turėtų būti pagrįstos žmonių viltimi, atitikti jų lūkesčius ir įvykdyti juos. Derybinės reformų tradicijos trūkumas ir tvirtas elito tikėjimas, kad reformos neišvengiamai vyksta prieš daugumos valią, regis, yra neatsiejama Vengrijos politinės kultūros dalis. Simptomiška, kad opozicijos lyderis Orbanas kreipėsi į „pamirštą“ daugumą, kad laimėtų vietos rinkimus, ir interpretavo vietos rinkimų rezultatus kaip parlamento rinkimų „trečiąją turą“. Remdamasis sėkmingais vietos rinkimų rezultatais, vėlyvą 2006–ųjų rudenį konservatorius Orbanas ir nacionalinėje scenoje elgėsi taip, tarsi jo autoritetas būtų didesnis. Lapkričio 23 d. Orbanas pasiūlė surengti referendumą dėl tam tikrų politikos nuostatų. „Naujoji dauguma“ – pagal naująjį Fidesz šūkį – tokiu būdu būtų organizuojama už parlamento politikos ribų, naudojant alternatyvius būdus skatinti jos įteisinimą. Transformacinių lyderių puokštę papildė ir Vengrijos prezidentas Laszlo Solyom, kurio pagrindiniai bruožai yra politinis aktyvumas bei stiprus pilietinis siūlymasis. Viešojo kalboje apie 2006 m. rudenio įvykius prezidentas išreiškė griežtą moralinį požiūrį. 2006 m.

⁴¹ *Ten pat*, 169 passim.

⁴² Ilonszki G., Lengyel G., *op. cit.*, p. 11.

⁴³ Pasiekama Gyurcsány bloge www.blog.amoba.hu, įdėta 2006 09 17.

rugsėjo 18 d. paskelbtame pareiškime, praėjus vienai dienai po nutekėjusios Ferenco Gyurcsany'o kalbos, Solyomas pasakė: „Nauja dabartinės situacijos ypatybė yra ta, kad moralinis demokratijos pagrindas tapo aštresniu viešųjų debatų objektu negu bet kada anksčiau. Šioje diskusijoje prezidento pareiga yra kalbėti“. Prezidentas pabrėžė vienpusišką ministro pirmininko atsakomybę ir apkaltino jį sukėlus pavojų demokratijai. Taip elitas bando susikrauti politinį kapitalą, sukeldamas abejonę oponentų teisėtumu. „Mes atsisakome kalbėtis su melagiais,“ – deklaravo opozicijos lyderis po to, kai ministro pirmininko kalba pasklido viešai. Tuo tarpu demokratinio „elitizmo“ pradinė sąlyga yra bendras žaidimo taisyklių priėmimas ir oponentų teisėtumo pripažinimas. Ilgą laiką trunkantis abejojimas konkurentų teisėtumu kenkia visai demokratinėi institucinei sistemai. Tuo metu Vengrijos elitas būtent siekia „pakelti inkarus“ ir bando pašalinti konkurentus iš žaidimo, o ne kovoti sąžiningai. Demokratinis institucinis modelis netarnauja kaip inkaras ar jungtis tarp masių ir elito, nes daugumos pasisakančiųjų diskurse konkurentai pristatomi kaip (liaudies) priešai, abejojama demokratinėmis normomis arba jų nepaiso visi pagrindiniai konkuruojantys veikėjai.

3.4. Augantis populizmas

Ekonominių reformų ir rinkiminių kampanijų metu Vengrijos elitas įsisuko į tuščių pažadų ratą. Didelės biudžeto išlaidos buvo pagrindinė dabartinės krizės problema⁴⁴. Pagal bendrus ekonominius rodiklius Vengrijos situacija nėra bloga, bet monetariniu požiūriu biudžeto deficitas labai didelis. Vyriausybės skola bruto 2005 m. siekė 61.7 % nuo BVP (viena didžiausių Europoje). Biudžeto deficitas – 9.2 %⁴⁵, kuris 2007 m. buvo pats didžiausias ES (bet devinto dešimtmečio viduryje jis buvo didesnis Italijoje, Graikijoje ir Švedijoje⁴⁶). Neigiami ekonominiai rodikliai skatina dalinti politinius pažadus. Vyriausybė bando suteikti gausias socialines paslaugas. Užuoat vadovautų transakcinei politikai, vyriausybė naudoja „socialines morkas“ – ciklišką ir prastai reguliuojamą valdžios siekimo instrumentą. 2006 m. rinkiminė kampanija buvo didžiųjų partijų lenktynės žadant daugiau negu valstybė iš tiesų galėtų garantuoti rinkėjams. Politikai privalėjo demonstruoti pasitikėjimą savimi, žadėti daug ir patenkinti vis didesnių pažadų ištroškusių auditoriją, kad sėkmingai sudalyvautų rinkimuose. Visa tai skatino valstybę išleisti per daug pinigų ir prisidėjo prie kasdienio gyvenimo politizavimo ir politikos problemų. Politinių partijų konkurencija skaldo visuomenę, sėlina į šeimų, kaimynų ir draugų ratą. Empiriniai tyrimai atskleidė, kad neformalus (pilietiniai, socialiniai) rinkėjų

⁴⁴ Ehrke M. „Magyarország nyugalanságok – A közép-európai csatlakozási válság szimptomája?“ (Hungarian disorders – symptoms of Central-European accession crisis?), žr. www.fesbp.hu. prisijungta 2007 02 17.

⁴⁵ Kopint-Tárki, *Economic Trends in Eastern Europe*, Budapest: Tárki, 2007, No. 1. May.

⁴⁶ OECD: *Economic Survey. Hungary*, Paris: OECD, 2005.

ryšiai siejasi su pagrindiniais politiniais blokais ir takoskyromis⁴⁷. Politika braunasi į šalies socialines organizacijas ir kenkia profesionalų vertybėms, darydama ypatingą žalą valstybės tarnybai. Taip pat akivaizdu, kad įvairių administracinių departamentų ir visuomeninės žiniasklaidos vadovai nėra atrinkti pagal kompetenciją, bet pagal partijų sandorius. Politinis elitas bando išvyti konkurentus „žemomis priemonėmis“ ir sukiršinti socialines grupes vieną su kita kaip kovojančių sporto komandų sirgalius. Radikalizacija atsiranda su sąlyga, kad radikaliems populistiniams elementams pritaria pasyvi dauguma. Parlamentarai, konkuruodami su populistais, bando „atimti vėją iš gatvės politikų burių“, analogiškai kategoriškai elgdamiesi ir laidydami vienas kitą kaltinančias užuominas.

Žiniasklaidos darbuotojai tampa politinio vaidinimo tarpininkais ir išky-la kaip tikri diskusijų dalyviai ar net kaip politinių ginčų teisėjai. Ideologiškai subalansuotuos visuomenės informavimo priemones negali pasipriešinti karštų naujienų ir intriguojančių istorijų poreikiui. Rezultatas yra politikos tapimas bulvarine, kuris rodomas kaip lyderių šou, simbolių herojų žaidimas ir atrakcionų parkas. Įspūdingas tokio politinio šou pavyzdys buvo opozicijos politikų organizuota akcija su užtvaramis, pastatytoms aplink parlamentą tą dieną, kai prasidėjo derybos dėl reformų. Žiniasklaidoje buvo daugybė nuotraukų ir istorijų pasakojančių apie opozicijos veiksmus, buvo daug diskutuojama dėl jų legalumo ir moralinių aspektų, o apie svarbiausias reformų problemas buvo tik nežymiai užsiminta.

Nauja dviprasmybių rūšis skiria komunikacijos turinį, kuri elitas adresuoja elitui ir visuomenei. Garsioji Vengrijos ministro pirmininko „melo kalba“ pasižymėjo būtent ta dramatiška skirtimi tarp to, ką galima ir reikia sakyti partijos kolegoms, ir ko geriau nesakyti rinkėjams. Akivaizdu, kad yra specifiniai elito komunikacijos bruožai, apimantys faktų tikslumą ir argumentų išdėstymo nuoseklumą bei išsamumą. Vis dėlto demokratiškoje komunikacijoje informacijos esmė ir turinys neturėtų būti skirstomas pagal gavėją – elitui ar visuomenei⁴⁸. Iškilus elito atstovas negali sakyti „juoda“ siaurame rate ir pranešti taip kaip „balta“ masėms. Šios dviprasmybės ir nenuoseklus elito mentalitetas yra papildomas veiksnys pažadų spiralei, nes jis sudaro galimybes informacijos nutekėjimui arba demaskavimui. Tokia pagrindinė ministro pirmininko nutekėjusios kalbos istorijos pamoka.

⁴⁷ Angelusz R., Tardos R. „A választói tömbök rejtett hálózata“ žr.: Angelusz R., Tardos R., eds., *Törések, hálók, hidak* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005, p. 65–160.

⁴⁸ Ilonszki G., Lengyel G., *op. cit.*, p. 13.

Išvados: Vengrijos pamokos apie demokratinį elitizmą

Pagrindinis dabar Vengrijoje veikiančios institucinės sąrangos trūkumas yra masės ir elitą siejančių „inkarų“ ir ryšių silpnumas. Demokratinės institucijos, kurios veiktų kaip „inkarai“, tinkamai neveikia. Partijų neaiškiai reguliuojami ir kontroliuojami finansai skatina korupciją ir plačiai paplitusį moralės normoms prieštaraujantį elgesį. Kitą problema – nepakankamas mandatų nesuderinamumo principo (vietos ir nacionalinių mandatų kaupimas) ir viešų bei privačių interesų konflikto (tik turtingi gali finansuoti partijas, dėl to ekonomika ir politika smarkiai susipina⁴⁹) reguliavimas.

Dėl „inkarų“ trūkumo atsiradusioje erdvėje tabloidinė spauda pakyla virš politikos, įsuka pažadų spiralę, kuri veda link biudžeto deficito rinkimų kampanijų metu. Entuziastingas populizmas, heroizmas retorikoje ir dvigubi komunikacijos standartai – tai yra pagrindiniai Vengrijos elito veiklos bruožai. Vis dėlto priklausomybė elitui ne tik suteikia poziciją sprendimų priėmimo struktūroje, bet taip pat reikalauja atitinkamai elgtis pagal tam tikrą elgesio kodeksą. Valstybės veikėjams turėtų būti būdinga nedviprasmiška kova su reiškinais, keliančiais grėsmę demokratinėms institucijoms, pasirengimas kompromisui dėl strateginių tikslų ir visuomenės gerovės interesų, ir elito sutarimo puoselėjimas, skatinant veikti pagal sąžiningas politikos žaidimo taisykles. Vengrijos atveju tai pirmiausia reikštų erdvės atvėrimą transakcinei lyderystei.

Remdamiesi šia specifine diagnoze, taip pat galime identifikuoti kai kuriuos demokratinio elito teorijos trūkumus. Pirma, nėra teisinga atsižvelgti tik į pačią elitizmo struktūrą ir ją laikyti politinių lygiųjų konstruktą. Reikia labai tiksliai pasverti skirtingas politinio, verslo, žiniasklaidos ir kito elito įtaką. Be to, politinę lyderystę reikia tyrinėti ne kaip tokią, bet pagal skirtingus lyderystės tipus.

Komunikacinėse demokratijose žiniasklaidos vaidmuo didelis. Todėl ypač svarbu, kad žiniasklaidos lyderiai ir politikai laikytųsi profesinės etikos ir sugebėtų atsispirti populistinės retorikos pagundoms, kurios pašalina demokratinį deguonį iš viešojo diskurso. „Darbinė logika“ ir antros kartos pokomunistinių politikų stilius (kaip geriausi aktoriai demokratinėje elito teorijoje) skiriasi nuo jų pirmtakų, kadangi jie ne tik mokosi profesijos iš ankstesnių kartų, bet taip pat suskuria savo naujus simbolinius, materialinius ir intelektualinius resursus. Taigi institucinės, struktūrinės ir veiklos inovacijos elito elgesyje turėtų būti rimtai aptariamoms. Labiau tikėtina, kad išrinktieji atsižvelgs į ilgalaikius socialinius interesus, jei elitas bus orientuotas į santūrumą ir sutelkto elgesio modelį.

⁴⁹ Kas atsitiktų, jei Vengrijos partijos turėtų išgyventi tik iš mokesčių mokėtojų savo noru dovanoto 1% nuo sumokamų mokesčių. Taip, kaip visuomeninės organizacijos ir bažnyčios, kurios labiausiai priklauso nuo tokio finansavimo. Neigiamos pasekmės turbūt būtų didesnės negu numanoma nauda. Žinoma, tikėtina, kad tokios taisyklės sumažintų partijų politinę karštinę ir atšaldytų intensyviuos politinės „verslininkystės“ lūkesčius.

Demokratinis elitizmas pražiūri institucinės įvairovės turtingumą. Jam savaime suprantama, kad liberalios demokratijos modelio centre yra parlamentinės partijos. Vis dėlto skirtingose valstybėse partijos gali būti kuriamos, o vyriausybės atsakomybė garantuota (arba ne) įvairiais būdais. Taip pat egzistuoja ir politinių tradicijų problema. Mes tvirtiname, jog sudėtinga įrodyti, kokią įtaką elito elgesiui ir retorikai daro politinė tradicija ir palikimas. Mes tvirtiname, kad politikos retoriką, praktiką ir funkcionuojančius mechanizmus lemia specifiniai instituciniai deriniai.

Demokratinis elitizmas nepaiso skirtumų tarp politinio elito kaip grupės ir politinės lyderystės (individualių asmenų). Demokratiame elite lyderio vaidmuo yra kažkaip susijęs su struktūrinėmis elito charakteristikomis, bet mes tvirtiname, kad tyrinėjant elito struktūrą labai svarbu atkreipti dėmesį į elito elgseną. Elito struktūra yra pakankamai plati ir apima skirtingus elgesius bei stilius. Galų gale elitą visada apibūdindavo konsensuso ir konkurencijos dualumas, ir kai dėmesys sutelkiamas į elgesį ir funkcionuojančius mechanizmus, politikos procesas gali būti suvoktas daug tiksliau. Taigi režimo kaitos procesą verta tirti ir pagal šią perspektyvą. Ankstyvojo pokomunistinio nacionalinio elito susitarimai taip pat gali skirtis ir būti arba tik dekoracija, arba plataus masto ilgalaikių tarptautinių pokyčių detalė.

Šie elementai (iš tiesų jie susiję su plačiu problemų spektru) pasirodė esantys tam tikros rūšies negatyvi sinergija Vengrijos atveju 2006 metais. Po daugiau kaip 15 metų turėtų būti paryškintas elito elgsenys ir elito veiklos modeliai, nes šios charakteristikos, regis, gilina pokomunistinių šalių raidos problemas ir duoda pradžią populizmui. Nors ES ekonominės konvergencijos problema Vengrijoje sukėlė tą krizę, tačiau pakanka vidinių veiksnių analizės, kad paaiškintume krizės eigą ir užčiuoptume jos gilumą. Tai dar kartą pagrindžia analitinio elitų teorijos požiūrio reikšmę pokomunistinių procesų suvokimui.

Literatūra

Įstatymai, teisės aktai, dokumentai

Vengrijos konvergencijos programa 2006–2010, 2007, prieiga Vengrijos Finansų ministerijos tinklalapyje, www.pm.gov.hu, prisijungta.2007 09 03.

Oficialūs pareiškimai, kalbos, interviu

Gyurcsány blogas www.blog.amoba.hu, įdėta 2006 09 17.

Monografijos ir studijos

1. Burns J. *Leadership*, New York: Harper and Row, 1987.
2. Dobry M., ed., *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Sciences*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Press, 2000.

3. Ilonszki G. „Képviselők Magyarországon I“ (Members of the Parliament in Hungary I). Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2005.
4. Linz J.J., Stepan A., *Problems of democratic transition and consolidation. Southern Europe, South America and post-communist Europe*, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996.
5. Powell F. *The Politics of Civil Society. Neoliberalism or Social Left?*, Policy Press, 2007.

Akademiniai straispnsiai mokslinéje periodikoje, kolektyvinése monografijose, tyrimų centrų interneto svetainése

1. Angelusz R. Tardos R. „A választói tömbök rejtett hálózata“ žr.: Angelusz R., Tardos R., eds., *Törések, hálók, hidak* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005, p. 65–160.
2. Csizmadia E. „Politikai vezetők és politikai környezet“ (Political leaders and political environment) I–II, *Politikatudományi Szemle*, 2007, 16(2), p. 31.
3. Decker F. „Populism and Democracy“ žr.: Ociepka B., ed., *Populism and Media Democracy*, Wrocław University Press, 2005, p. 12.
4. Ehrke M. „Magyarországi nyugtalanságok – A közép-európai csatlakozási válság szimptomája?“ (Hungarian disorders – symptoms of Central-European accession crisis?), žr. www.fesbp.hu, prisijungta 2007 02 17.
5. Ekiert G., Kubik J., Vachudova M. A. „Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest?“ *East European Politics and Societies*, 2007, 21(1), p. 7- 30.
6. Hayward J., „The populist challenge to elitist democracy in Europe“, žr.: Hayward J., ed., *Elitism, populism, and European politics*, Oxford: Calderon Press, 1996, p. 10.
7. Hipfl B. „Politics of Media Celebrities: The Case of Jurgen Haider“ žr.: Ociepka B., ed., *Populism and Media Democracy*, Wrocław University Press, p. 56.
8. Ilonszki G. „Ist die Kontinuität der Elite von Bedeutung?“ žr.: Veen H. J., ed., *Alte Eliten in jungen Demokratien?* Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2004, p. 227-242.
9. Juhász G. „Kétes kampányforintok. Kampányfinanszírozás, 2006“ (Dubious campaign forints. Campaignfinancing, 2006), žr.: Karácsony G. ed., *Parlamenti választás 2006*, Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2006, p. 127.
10. Karácsony G. „Árkok és légvárak“ (Ditches and castles in clouds), žr.: Karácsony G., ed., *Parlamenti választás 2006* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2006, p. 59-103.
11. Kiss B. „Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelentősége“, (Campaign and tabloidization. The importance of personalization) žr.: Sárközy E., Schleicher D., eds., *Kampánykommunikáció*, Budapest: Akadémiai K., 2003, p. 9-40.
12. Körösenyi A. „Political representation in leader democracy“, *Government and Opposition*, 2005, 40 (3), p. 364.
13. Mainwaring S., Zoco E. „Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition. Electoral Volatility in Old and New Democracies“, *Party Politics*, 2007, 13 (2), p. 157- 185.

14. Morlino L., „Anchors and Democratic Change“, *Comparative Political Studies*, 2005, 38(7), p. 745.
15. Morlino L., „Constitutions and ‘Good Democracy’” žr.: Dobry M., ed., *Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Sciences*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Press, 2000, p. 150.
16. Mudde C., „In the Name of the Peasantry, the Proletariat and the People: Populisms“, *East European Politics and Societies*, 2000, 15(2), p. 37.
17. Pridham G., „Comparative reflections on democratization in East-Central Europe: a model of post-communist transformation?“ žr.: Ágh A., Pridham G., eds., *Prospects for democratic consolidation in East-Central Europe*, Manchester and New York: Manchester University Press, 2001, p. 4-5.
18. Tóka G., „A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer“ (The political cleavages, the parties and the institutional system) žr.: Angelusz R., Tardos R., eds., *Törések, hálók, hidak* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005, p. 247.
19. Worsley P., „The Concept of Populism“ žr.: Ionescu G., Gellner E., eds., *Populism. Its Meaning and National Characteristics*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, p. 247.
20. Kopint-Tárki. *Economic Trends in Eastern Europe*, Budapest: Tárki, 2007, No. 1. May.
21. OECD: *Economic Surveys. Hungary*. Paris: OECD, 2005.
22. Viešosios nuomonės tyrimų agentūros „Median“ tinklapis, prieiga internete: www.median.hu.

Straipsniai periodikoje, agentūrų pranešimai, radio laidos, nuomonės

Ilonszki G., Lengyel G. *Simulated democracy? Democratic elitism under challenge: lessons from the Hungarian case*, nepublikuotas rankraštis, Budapeštas, 2007.

Kaunas –Budapeštas, 2007 m. liepa – rugsėjis